

30. Çağdaş Türk dergilerinde Kudüs: *Yedi İklım* örneđi¹

Elmas KARAKAŐ²

APA: Karakaş, E. (2023). Çağdaş Türk dergilerinde Kudüs: *Yedi İklım* örneği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (35), 459-469. DOI: 10.29000/rumelide.1346217.

Öz

İnsanlık tarihinin en eski yerleşim merkezlerinden ve üç semavi dinin kutsal saydığı bir mekân olarak Kudüs'ün çağdaş Türk dergilerindeki ele alınış biçiminin araştırıldığı bu makalede her ne kadar dinî, aktüel, politik bir mesele olarak çok yönlü bir kimliğe ve öneme sahip olsa da, Kudüs'ü edebiyat ve sanat noktasından ele alan edebiyat dergileri göz önünde bulundurulmuştur. İslamcı dergiler özelinde yoğunlaşan bu ilginin en fazla görünür olduğu dergi de *Yedi İklım* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple incelemede *Yedi İklım* dergisi merkeze alınmış; dergide yer alan düzyazı ve şiirler iki ayrı başlık altında incelenmiştir. Propaganda ve polemik dilinin ötesinde bir üslupla kaleme alınan makalelerde meselenin nesnel bir biçimde ortaya konmaya çalışıldığı görölmüştür. Alanın uzmanları ile yapılan röportajlarda ise mesele çeşitli yönleriyle görünür kılınmaya çalışılmıştır. İmge ve metaforlarla zenginleşen, 1980 sonrası Türk şiirinin estetik tercihlerini yansıtan şiirlerde ise, şairlerin meseleyi Müslümanların kolektif duyarlılığının parçası olarak almadığı, bunu yaparken de şiir estetiğinin gereklerinden taviz vermediği fark edilir. Tematik olarak çocuklara, çocuklarla birlikte masumiyete ve mücadelenin haklılığına odaklanan şiirlerde, makalelerde olduğu gibi bir "öteki" dili gelişmemiştir. Dergide yer alan röportaj, makale, inceleme ve şiir türünden çevirilerde de meselenin tüm Müslümanlar nezdindeki ortaklığı vurgulanmış; Kudüs'e dair edebî literatüre katkı sunan sanatçılar ve eserleri tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kudüs, *Yedi İklım*, İslamcı dergiler, süreli yayınlar

Jerusalem in Contemporary Turkish Magazines: Example of *Yedi İklım*

Abstract

In this article, in which the treatment of Jerusalem, one of the oldest settlements in the history of humanity and a place considered sacred by three monotheistic religions, in the Contemporary Turkish magazines is investigated, although it has a multifaceted identity and importance as a religious, actual and political issue, the city of Jerusalem literary magazines that deal with from the point of literature and art were taken into consideration. The magazine in which this interest, which focuses on Islamist magazines, is most visible, is *Yedi İklım* magazine. For this reason, *Yedi İklım* magazine was taken as the center of the review; The prose and poems in the magazine were examined under two separate headings. In the articles written in a style beyond the language of propaganda and polemic, it was seen that the issue was tried to be put forward with a scientific nature. In the interviews with the experts of the field, the issue was tried to be made visible in various aspects. In poems enriching with images and metaphors and reflecting the aesthetic preferences of Turkish poetry after 1980, it is noticed that the poets perceive the issue as a part of the collective sensitivity

¹ 21-23 Ekim 2022 tarihleri arasında düzenlenen Uluslararası Beytülmakdis Akademik Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ancak yayımlanmayan bu metin genişletilerek makale hâline getirilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi., Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Yeni Türk Edebiyatı ABD (Aksaray, Türkiye), elmasferik@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5184-3425 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 21.07.2023-kabul tarihi: 20.08.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1346217]

of Muslims, while not compromising the requirements of poetic aesthetics. In the poems and articles, which thematically focus on children, innocence with children and the justification of struggle, an "other" language has not developed. In the translations of interviews, articles, reviews and poems in the magazine, the commonality of the issue before all Muslims was emphasized; the artists who contributed to the literary literature about Jerusalem and their works were tried to be introduced.

Keywords: Jerusalem, Yedi İklim, Islamist magazines, periodicals

Giriş

Türk matbuatında devlet eliyle çıkarılan gazetelerin ardından yayın hayatımıza giren dergiler, 19. yüzyıldan itibaren aktüel edebiyatın görünür olduğu, edebî meselelerin tartışıldığı yayınlar olmuştur. Bu anlamda devrin edebiyatının çerçevesi çizilirken dergi ve gazetelere başvurmanın bir tercihten öte bir gerekliliğe işaret ettiği görülür. *Tasvir-i Efkâr*'dan *Cerîde-i Havadis'e*, *Tercüman-ı Hakikat*'ten *Servet-i Fünun'a*, yüzyılın sonunda daha da hareketlenen ve çeşitlenen birçok gazete edebiyat araştırmalarının temel malzemesi olarak ön plana çıkar. İlk dönem basın faaliyetlerine bakıldığında II. Abdülhamit döneminde uygulanan basın sansürü, gazetelerin kapatılması, jurnalcılık faaliyetlerinin artması, yasaklı sözcükler gibi sebepler güdümlü bir basının ortaya çıkışına zemin hazırlarken, öte yanda baskı tekniklerinin modernleşmesi ile geniş kitlelerde ilgi uyandıran basın faaliyetleri gelişme göstermiştir (Kaya, 2017, s. 24-25).

Meşrutiyetten sonraki özgürlük ortamı matbuata da yansarak çok sayıda süreli yayının ortaya çıkışına sebep olmuş; daha önceleri gazetelerin gölgesinde varlık gösteren dergiler de büyük bir artışla ön plana çıkmaya başlamıştır. Dergilerin birçoğu günün hâkim paradigmaları ekseninde yayın yapan dergilerdir. Belirli tasniflere imkân tanıyan bu devrin portresinde "İslami dergiler" olarak kabul görmüş dergiler de önemli bir yer tutmaktadır. Ancak her ne kadar İslamcı olarak nitelendirilseler de dergilerin saf bir ideolojik kaygıyla yayın yaptığını söylemek de hatalı olacaktır. Bu devir dergi ve gazetelerinde İslami hassasiyetin görüldüğü ve dergi/gazetelerin de kendilerini bu bakımdan tarif ettikleri doğrudur ancak yayınlara bakıldığında bu tariflere muhafazakâr, milliyetçi, Batıcı kimliklerin de eklendiği görülür. Bu bakımdan ideolojik bir körlükle meseleye yaklaşmak yanıltıcı olacaktır. Ancak yine de dergilerin kendilerini tanımladıkları noktadan meseleye bakarsak, İslami yahut İslamcı dergilerin II. Meşrutiyetin ilanı ile büyük bir atılım gösterdiği görülür. Kronolojik bir çizgi hâlinde takip edilmeye çalışıldığında, 1908 yılında yayın hayatına giren ve kendisini "*Siyasiyattan ve bilhassa gerek siyasi ve gerek içtimai ve medenî ahval ve şuûn-i İslâmiyye'den bahseder*" şeklinde tanımlayan *Sırat-ı Müstakim* dergisi ile başlatabileceğimiz süreç, *Beyânü'l-Hak* (1908), *Ceride-i Sûfiyye* (1909), *Sebülür-Reşad* (1912) gibi dergilerle devam eder. Ancak Şeyh Said isyanı sonrasında 1925'te yürürlüğe giren Takrîr-i Sükûn Kanunu ile bir müddet kesintiye uğradıktan sonra bu minvaldeki dergi yayıncılığı Nurettin Topçu'nun *Hareket'i* (1939), Necip Fazıl'ın *Büyük Doğu'su* (1943), Osman Yüksel Serdengeçti'nin *Serdengeçti'si* (1947), Sezai Karakoç'un *Diriliş'i* (1960), Nuri Pakdil'in *Edebiyat'ı* (1969) gibi belirli şahıslarla özdeşleşen dergilerle birlikte *Adımlar* (1970), *Mavera* (1976) gibi dergilerle devam ederek neredeyse her dönem varlık gösterir.

Dergilerin etkinliklerine bakıldığında, Demokrat Parti iktidarına rastlayan dönemde gerek imam hatip okullarının gerekse farklı dinî grupların çıkardığı dergilerin sayıca artış gösterdiği fark edilmektedir. Dönem dönem kesintiye uğrayan, kimi dönemlerde de devrin politik atmosferindeki durgunluk ile soluk olarak etkinliklerini arttıran dergilerin her ne kadar edebiyat eksenli olsalar da devrin atmosferinden

nasiplerini aldıkları, kimi zaman baskıldıkları kimi zaman da kapanmak durumunda kaldıkları da bilinen bir gerçektir.

İncelememize konu edeceğimiz *Yedi İklim* dergisinin çıktığı ortamda *Büyük Doğu* ve *Hareket* gibi ciddi etkileri olan dergilerin kapanmış olduğu, diğer dergilerin etkisinin de genel olarak belirli İslami gruplar ile sınırlı kaldığı fark edilir. Dolayısıyla bu dönemde edebiyat ve sanat anlamında boşluk olduğu söylenebilir. İlerleyen yıllarda ise 1981’de *Yönelişler*’in, 1989’da *Kayıtlar*’ın, 1990 yılında *Kardelen*’in, *Hareket*’in uzantısı olarak çıkmaya başlayan *Dergâh*’ın (1990) ve *Bediyyat* (1997), *Merdiven Sanat* (1997), *Kaşgar* (1997), *Ay Vakti* (2000), *Merdiven Şiir* (2005) gibi dergilerin varlıklarından söz edilebilir. İslamcı dergilerin bu yüzyıldaki seyrini ana hatları ile bu şekilde vermek mümkündür.

Çağdaş Türk dergilerinde Kudüs teması merkezinde yapacağımız bu araştırma, her ne kadar “çağdaş dergiler” gibi geniş bir perspektiften meseleye yaklaşmak amacıyla olsa da temanın işleme yoğunluğunun İslamcı dergilerle sınırlı kaldığını belirtmek gerekir. Bu açıdan araştırmanın bize sunduğu malzeme üzerinden ilerlenecektir. Çalışmanın odak noktasında ise bu dergiler içerisinden yazı ve şiir yoğunluğu bakımından ayrılan *Yedi İklim* dergisi yer alacaktır.

Kudüs meselesi ve diğer dergilerde Kudüs

İbrahimî dinler olarak da bilinen Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet için kutsal bir mekân olarak kabul edilen Kudüs’ün aktüel bir mesele hâlini alarak Müslümanların gündemine girmesinde İsrail’in bir devlet olarak tarih sahnesinde gözükmesi ve kendilerine vadedildiğini iddia ettikleri topraklar için buradaki Müslümanlara her türlü baskı ve şiddeti uygulamayı bir politika olarak benimsemesi etkili olmuştur. Kudüs’ü diğer yerlerden ayrı, seçilmiş ve sadece seçkin Yahudi halkına özel bir mekân olarak kabul eden Yahudi düşüncesinde ayrımın sadece Müslümanlarla Yahudiler arasında olduğunu varsaymak da hatalı olacaktır. Kudüs, sadece Yahudi olmayanlardan arındırılmış özerk bir alanı sembolize etmez. Mabet, temizlenmemiş Yahudi halkına, kadınlara, dindar erkeklere ve ruhban sınıfına has bölgeleri ile çeşitli kutsal alanlara bölünmüştür. Ancak M.S. 7. yüzyılda Haçlıların buradaki hâkimiyetinin sona ermesi ile buradaki mücadele Müslümanlar ile Yahudiler arasında devam etmiştir (Amstrong, 2022, s. 63-64). Öte yandan Müslümanların ilk kiblesi olan Kudüs’ü 638 yılında Bizanslılardan alarak daha önce bölgeden sürülen Yahudilerin buraya tekrar iskânını sağlayan Hz. Ömer devrinde ve sonrasında yaşananlar bu ayrımcı tavrın sadece Yahudiler cephesinden geldiğini göstermektedir (2022, s. 68).

19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa ve Rusya’da başlayan anti-semitik faaliyetler, 1917 yılında İngiltere’nin Filistin’i Yahudiler için kutsal bir yurt olarak tanımlayan, “Balfour Deklarasyonu” olarak bilinen mektupla Yahudi politikasına destek vermesi ve I. Dünya Savaşı’ndan sonra bölgenin hakimiyetinin İngilizlerin eline geçmesi, sistematik bir biçimde Yahudilerin bu topraklara yerleştirilmeye başlanması ve bölgede yaşayan Araplarla çatışmalar bugün Filistin sorunu olarak adlandırdığımız sorunların temellendiği gelişmeler olmuştur (Geçikli, 2016, s. 89-90). 1948’de İsrail Devleti’nin kurulduğunun ilan edilmesi, 1948, 1967 ve 1973 yıllarında gerçekleşen Arap-İsrail Savaşı’nın Yahudiler lehine sonuçlanarak İsrail’in topraklarını genişletmesi de Filistin’i bir mesele olarak Müslümanların gündemine sokmuştur (Kemiksiz, 2016, s. 133-175). Özellikle 80’lerden sonra edebiyat dergilerinde yoğun bir şekilde görmeye başladığımız Kudüs temalı yazıların ve şiirlerin artması da bu siyasi gelişmelere bağlanabilir. Bu edebî hareketlilikte Kudüs’ün İslam birliğinin sembolü olarak görülmesinin de payı vardır.

Makale kapsamında sınırlandırdığımız edebî dergilere bakıldığında *Sebîlü'r-Reşad*, *Büyük Doğu* gibi ilk dönem dergilerinin Kudüs meselesine daha çok aktüel yahut dinî bir mesele olarak yaklaştıkları, temanın henüz edebî bir üretime dönüşmediği rahatlıkla söylenebilir. Meselenin edebî açıdan ele alındığı ilk örnekler ise, tespit edebildiğimiz kadarıyla Nuri Pakdil'in *Edebiyat* dergisi ile başlamıştır. Kudüs'ü bir kol saati gibi bileğinde taşıdığını belirten ve ilk kitabı *Batı Notları*'ndan son kitabı *Otel Gören Defterler 5: Ateş Hattında Harf Müfrezeleri*'ne kadar Kudüs'ü anlatmaya devam eden (Bedir, 2003, s. 301) Nuri Pakdil sadece Kudüs'e değil zulüm gören bütün bir Ortadoğu coğrafyasına aynı hassasiyetle yaklaşır; bu hassasiyeti çağdaşı olan şair ve yazarlardan da bekler. Dergide Pakdil'in yazıları yanında Arif Ay ve Ali Göçer'in şiirleri ile makaleler de yer alır. Sayıca az olan bu örnekler *Mavera* dergisinde yerini birkaç aktüel haber ve makaleye bırakırken, *Yedi İklim* dergisinin yayın hayatına başlaması ile edebî anlamda geniş bir temsil ortamı bulur. Tema bundan sonra çıkacak dergilerde de (*Kardelen*, *Edebiyat Ortamı*, *Ay Vakti*, *Merdiven Şiir* vb.) işlenmeye devam eder.

Yedi İklim Dergisi ve Kudüs

1987 yılının Mart ayında, aylık "edebiyat, medeniyet, kültür ve sanat" dergisi olarak yayın hayatına başlayan *Yedi İklim* dergisi *Mavera* dergisinden ayrılmış bir grup aydın tarafından kurulmuştur. Derginin kurucu kadrosunda, Ali Haydar Haksal, Osman Bayraktar, Hasan Aycın, Âlim Kahraman, İbrahim Usul, Mustafa Çelik, İlhan Kutluer, Ali Göçer bulunmaktadır. İlk dönemde 24 sayı yayımlanan dergi, Şubat 1989 tarihinde yayın hayatına ara vermiştir. Sonraki yıllarda bazen iki, üç ya da dört sayıyı bir arada çıkaran *Yedi İklim*, genel anlamda aylık olarak yayımlanmaya devam etmiştir.

Osman Bayraktar'ın: "*Bir tek Müslümanlardır ki, herhangi bir zümrenin çıkarını öne almadan, sadece hakikati savunmak, imkân ve hakkına sahiptirler. Çünkü onlar hakikati tarihin toplumsal deneylerinden çıkarmazlar. Umut, gerçekten iman eden Müslüman aydınlardadır.*" (1987, s. 4) şeklindeki ifadesi derginin anlayışını İslamî bir zemine oturtmaktadır. Derginin 1994 yılında çıkan 51. sayısında yer alan A. N. imzalı sunuş yazısında ise derginin düşünce zeminine ve ülküsüne dair satırları görmek mümkündür: "*Biz bütün bu ve benzeri bunalımlardan kurtuluşun tek bir formülü olduğu kanısındayız; bir an önce ve kesinlikle kendi özümüze dönmek, kendi medeniyetimizin değerlerine sarılmak. Toplumunu ve bütün kurumları yeni bir Diriliş ruhu ve hamlesiyle kuşatmak. O halde var mısınız bir yeniden doğuşa, bir kutlu şafakta Diriliş nefesiyle uyanmaya. Cevabınız evetse oyunuz ve tercihiniz belli demektir. Evet, oyumuz edebiyattan yana...*" (N., 1994, s. 51).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere *Yedi İklim*, yayın politikasını *Büyük Doğu*, *Diriliş*, *Edebiyat*, *Mavera* ve *Yönelişler*'in düşünce geleneğini sentezleyerek oluşturmuş; bu dergilerin izinden giderek bağlı bulunduğu geleneği önemsemiştir. Dergi, bu düşünceleri benimsemekle kalmamış bunun savunuculuğunu da yapmıştır. Bu tavrıyla İslamcı çizgiye eklenen dergi, İslam kültür ve medeniyetine dair meseleler ile bu medeniyete ev sahipliği yapan şehirleri de dosya konusu olarak gündeme getirilmiştir. Bu bağlamda, Bosna Hersek ve Balkanlar (S. 25), Şam-Bağdat (S. 26), Endülüs (S. 31), Kudüs (S. 75-76), İzmir (S. 29), Diyarbakır (S. 35), Bursa (S. 40), Erzurum (S. 42), Edirne (S. 47), Ankara (S. 56), Konya (S. 57), Sivas (S. 66), Kütahya (S. 68) şehir özel dosyaları karşımıza çıkar.

İslam'ın her meselesine eğilmeyi bir ödev kabul eden dergi, ilk sayılarından itibaren bu tavra uygun olarak yayın yapar. Derginin 2. sayısında Filistinli şair Mahmut Derviş'in tanıtılarak, şairin şiir çevirilerinin yer alması ile Kudüs meselesi özelinde kalmayarak Bosna, Kosova, Çeçenistan ve Müslümanların yaşadığı diğer coğrafyalardaki savaşların gerek makaleler gerekse şiir, hikâye gibi

türlerle ifadesi de bunun ispatıdır. Dergide yer alan Kudüs temalı yazıları makale, deneme, inceleme, şiir, öykü gibi türler açısından değerlendirmek mümkündür.

Şiirler

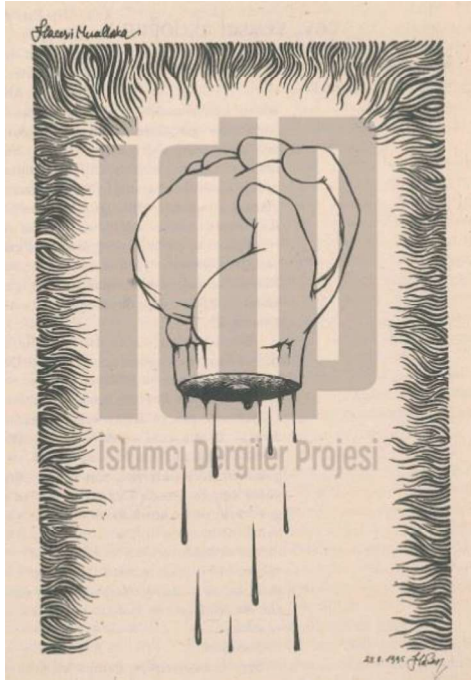
Türk edebiyatı tarihinin dönemlere ayrılması her ne kadar tartışmalı bir alana işaret etse de, 1970'lerde politik bir kimliğe bürünen Türk şiirinin 1980 sonrasında daha içe dönük ve bireysel bir eğilim gösterdiği genel kabul gören bir gerçektir. 1970'li yıllardaki topluma dönük şiir anlayışından farklı olarak imgeye yaslanması yönüyle bir önceki şiir anlayışından ayrılan 1980 sonrası Türk şiiri (Asiltürk, 2006, s. 89) imgenin imparatorluğunu ilan ettiği yeni bir döneme de işaret etmektedir. Bu dönemde "şair, şiiri adına arayışa çıkar. Arayış coğrafyasının sınırları şiirin olduğu her yerdir. (...) Şiirin ana eksenini dil üzerine kuruldur ve şiirin şiir olması yolunda her türlü deneyimin yolu açılır" (Korkmaz, Özcan, 2007, s. 114-115).

Yedi İklim dergisinde yayımlanan şiirlere genel itibarıyla bakıldığında en evvel dikkati çeken husus, şiirlerin 1980 sonrasında estetik bir tercih olarak benimsenen imgeci ve bireysel şiirin özelliklerini taşıyor oluşudur. Ayrıca, dergideki makale, deneme ve inceleme türünden yazılarda olduğu gibi, şiirlerde de şair ilgisinin sadece Kudüs ile sınırlı kalmadığı görülür. Farklı kültürlerle ve Müslüman coğrafyaların şiirlerine ilgiyi neredeyse tüm sayılarda görmek mümkündür. Bu ülkelere mensup şairlerin şiirleri, çeviri yoluyla okurla buluşturulur.

Sayının şiire dair ilk yazısında çocukken İsrail'in saldırılarından kaçan ve şiirleriyle Filistin direnişinin sembolü hâline gelen Mahmut Derviş'e dair bir makale ile şairin şiirlerinden örnekler yer alır (Ürün, 1996, s. 26). Mahmut Derviş'e ait şiirleri sayının geri kalanında da görmek mümkündür. Bu şiirlerde memleket özlemi ve vatan sevgisi ön plandadır. Şair, "Mendillerimden, aşk ve sevgi türküleri çıkarma/ Senden ricam, onları memleketimde bir yaraya sargı yap" (Derviş, 1996, s. 38) dizeleriyle yazgısını kabullenmiş ve ölüme hazır olan her Filistinlinin ortak sesini yansıtır. Mahmut Derviş'in bir başka şiirinde de vatanına olan özlemi ön plana çıkar (Derviş, 1996, s. 54). A. Kara'nın çevirisi ile okura sunulan bir röportajda ise Filistinli diğer şairlerden de bahsedildiği görülür (1996, s. 63). Filistin ve özel olarak Kudüs sorununun bizatihi olaya şahit olanlar tarafından aktarıldığı bu yazı ve şiirlerin çizdiği manzara, okurlara içeriden bir bakış açısı sunar.

Sayının kalan şiirlerinde öne çıkan ilk temada çocukların merkeze alındığını söylemek mümkündür. Seyfettin Ünlü'nün, "Kudüs'te Sabah Namazı" isimli şiirinde Kudüs'te Müslümanların uğradığı zulüm bir çocuğun yaşadıkları üzerinden temsil imkânı bulur. Annesini bu mücadelede kaybeden ve zulmedenlere karşı yegâne silahı olan taşı avuçlarında saklayan Filistinli çocuğun sabrı, tevekkülü dizelere şöyle yansır: "Allah büyüktür ne çabuk geçti gece/ Allah büyüktür çocuk sabrını yaydı/ yeryüzü bir sofraydı ademoğluna/ Ey Filistinli çocuk senin ellerin/ Yakışır göğün merdivenine/ Gönlümüze bir basamak çıkar mısın oradan/ Açınca karanfiller bir sabah namazında" (Ünlü, 1996, s. 4). Aynı Filistinli çocuk imgesi Ali Göçer'in "Kudüs Gölgesi" (1996, s. 7) isimli şiirinde de görülür: "Diken üstündedir orda ayla/ usa eklenmiş bir düş uzantısı yaşamak/acımın sevdanın ve ateşin/ve süleymanın ellerinin izdüşümü./ Neden hüzündür kudüs kuşları/ve baruttur biraz./Öfkedir filistinli çocuk/hep göge bakar/biraz şiir./Çokça gerilladır/açılır kudüs göğü" Sadece çocuklar değil kentin kuşları da Kudüs'ün yıkılmışlığından nasibini almıştır. Kudüs'ün hüznü kuşları gökten inen bombalardan ötürü baruta boyanmıştır. Filistinli çocuk öfkeli değildir, bizzat öfkenin kendisidir. Kudüs kuşları hüznü değildir, hüznün kendisidir. Bir duygunun müşahhas hâlidir artık. Kudüs davası ile yettiği için öfke ile ayakta durur. Göklerden gelecek yardımı bekler.

Şiirlerde Müslüman bir coğrafyada katledilen insanların durumu yansıtılırken kadınlardan, mücadeleyi fiilî olarak yürüten erkeklerden yahut yaşlılardan çok çocukların söz konusu edilişi çocuğu bir imge olarak okumamıza da imkân tanır. Hayrettin Orhanoglu, çağdaş Türk şiirinden örnekler üzerinden çocuk ve çocukluk alemi etrafında oluşan imgeleri okurken, anne, baba, aile, ölüm, şiddet, yalnızlık, masal, düş, umut/umutsuzluk, sevgi, tabiat, hayat ile çocuk/çocukluk arasındaki ilgiyi ortaya koyar; bu ilişki ve karşıtlıklarda çoğu zaman şairin kendi çocukluğu ile bağlantılandırılabilir bir imge dünyasından bahseder (Orhanoglu, 2021, s. 145-154). Örnekler şiirlerdeki çocuğa dair imgelerin olumlu çağrışımlar kadar olumsuz çağrışımları da beraberinde getirdiği gösterir. Daha çok ölüm, üvey anne, şiddet eğilimli baba, yalnızlık gibi konularla ilişkili olarak karşılaşılan olumsuz çağrışımlardan farklı olarak yukarıda örneğini verdiğimiz şiirlerde savaş atmosferi içerisinde sabır, tevekkül, dua, namaz kelimeleriyle birlikte sunulan, bir yetişkinin yükleneyeceği türden sorumlulukları yüklenen çocuk imgesi ile karşılaşılır. Çocuk artık savaşın ağır atmosferinden korunması gereken aciz bir canlı yahut karşılaştığı olumsuzlukları edilgen bir tavırla yüklenen bir figürden ziyade, elindeki taşla savaşta aktif rol alan bir “mücahit”tir. Mücahitlik imgesi hiç şüphesiz İslamcı bakış açısı ile ilgilidir. Bu noktada Kudüs de sembolik bir değer kazanır. Kudüs tüm Müslümanların sahip çıkması gereken bir emanettir. Tüm bunlarla bağlantılı olarak, ilk şiirde karşımıza çıkan taşı avuçlarında saklayan çocuk imgesinin ifade ettiği gerçeklik aynı sayıda Hasan Aycın’ın çizgileri ile de karşımıza çıkar. Kesildiği yerden kanlar süzülen ancak tuttuğu taşı bırakmayarak yukarı/göğe doğru uzatan el, mücadelenin ölümüne dek yürütüleceğini sezdirir.

Resim 1 Hasan Aycın-Hacer-i Muallaka
(<https://katalog.idp.org.tr/pdf/17409/22162>)

değerler için savaşmak, bu değerler için ölmek kadar doğaldır. “Kan şimdi bir çizgidir giysisinde herkesin”, herkes bunun farkındadır; ancak kimse bundan rahatsızlık duymaz. Şiirin bir başka vurgusu da yetim kalan çocuklardır. Burada da estetize edilmiş bir ölüm karşımıza çıkar: “çokça bal sızıyor topuklarından” (Menteş, 1996, s. 15). İmdat Demir’in kısa şiirinde de, “Putların alaca kuşağında

Bir başka bakış açısı ise, Kudüs’ü diğer Müslüman coğrafyalarla ve oralarda uğranılan zulümle aynı çizgide görme, tek bir yazgının devamı olarak okuma şeklindedir. Hakan Arslanbezer “Lâl Musa” (1996, s. 11) şiirinde “Kimimiz kimimizi andırıyor vuruluncaya kadar” dizesi ile bu ortaklığı dile getirir ve Beyrut’la Kudüs’ü ortak acılara sahip iki kent olarak görür. Gece yaşanan çatışmalar, pusular, mücadelenin temsili olan bayraklar kaçınılmaz bir kadere doğru akar: “Biz savaş çıkmadan uslanmayız/Kederli kibrine biz sataşmadan bol ağızlı ejderhanın”. Kudüs’te Yahudilere karşı savaşılmasına rağmen şiirlerde kimliksizleştirilerek örtük bir biçimde sunulan öteki imgesi, Kudüs ile bir karşıtlık oluşturur ve mesele hak-bâtil savaşının sembolü hâline gelir. Bu bakımdan Beyrut’la Kudüs’ün aynı çizgide düşünülmesi de anlam kazanır.

Murat Mentesh’in şiiri “Enkazdaki Haylaz Göz”de ise okur savaşın içinden konuşan bir şair sesi ile karşılaşılır. Ölümü önceden kestirerek mücadeleye atılan bilinç, vadedilmiş topraklarda, seken kurşunların gölgesinde ve enkaz yığınları arasında tam bir inanmışlıkla savaşır. İnandığı

ayartılan gölgelerde” hapsolan Kudüs’ün kurtuluşu için Allah’tan yardım istenir: “Ente mevlanâ fe’nsurnâ ale’l kâv’mil kâfirîn” (1996, s. 17)³

2000’li yıllarda Kudüs meselesi tekrar derginin gündemine girmeye başlar. Yaygın bir duyarlılık biçimi olarak çocuklar tekrar şiirin merkezinde yer bulur. Nurettin Durman’ın şiirine “Böyle giderse ben yokum/ anaların ağıtları durmazsa/ çocuklar güpegündüz/ babalarının gözü önünde/ kurşunlanırsa/ bu zulüm ortadan kalkmazsa/ yağmur yağmazsa/ trenler zamanında kalkmazsa/ yusufluk kuşu eğer ötmese/ ben yokum... Siz söylemeyin isterseniz/ çocukların büyüdüğünü/ taş taş gibi attıklarını/ kudüs’e sevdalı doğduklarını/ İkindilerin uzadığını/ Cuma’ların Cuma olduğunu/ söylemeyin isterseniz... Bense rahat edemedim bir türlü/ içimdeki yalnızı öldüremedim/ yokluk yoksulluk bir şey değil/ aç biilaç dolaşmak hiç değil/ bu korku tünelleri bu zalim pusu/ bu özgürlük bu çocuk ölümleri/ ben yokum...” dizeleriyle yansıyan durum, aynı duyarlılığın devamıdır (2001, s. 10). Şiir açısından dikkat çeken bir diğer husus da, diğer şiirlerde de görüleceği üzere “ben” dilinin ve bireysel duyuşun kaybedilmemiş olmasıdır.

Rasim Demirtaş’ın “Çimenler Kudüs’ü Nisan” şiirinde de Kudüs insanın kendisini bulma yolunun duraklarından biri olarak karşımıza çıkar: “bul bir denizde/ binlerce bir köpük gibi kendini/ duy ışıktaki binlerce bir yaşamın keyfini/ gün değirmenleri dönsün bağrında baharların/ uçsun tut ipini duygu uçurtmaların/ yükselsin gönderi düşünce bayrakların/ yağmur taneleri gibi yağ aşkı dolu yaşa/ gelincikler geliyor/ aç çağlayan kapılarını/ bahtın dönence/ içinden şarkılar söyle madem her yerde nisan/ çimenler kudüs’üne doğru git yalnız insan/ bırak kış kendinin ağır zırhlarını/ bulutların gölgesinde bırak kent hurdalarını” (1996, s. 10). Şiirde baharın gelişimiyle kendini bulmanın şartı yalnız insan olarak Kudüs’e gitmeye bağlanır. Derginin sonraki yıllardaki sayılarında da Kudüs temalı şiirlere rastlanır. Necat Çavuş’un (2003, s. 9), Suat Engüllü’nün (2003, s. 3), İsmail Aykanat’ın (2008, s. 11) ve Mehmet Habil Tecimen’in (2012, s. 23) şiirleri bu bağlamda sayılabilir.

Makale ve incelemeler

Gerek derginin Kudüs politikasına odaklanması, gerekse Kudüs meselesine ilişkin tarihsel arka planı ortaya koyması bakımından *Yedi İklim*’deki makale, deneme ve inceleme yazıları dikkat çekici bir yoğunluğa işaret eder. Bu yazıların büyük bir kısmı derginin 1996’da yayımlanan “Kudüs-ü Şerif” özel sayısında yer almaktadır.

Haziran-Temmuz 75/76 sayılı dosyanın ilk yazısı “Yedi İklim’den-Kudüs-ü Şerif” başlıklı ve H.S.B. imzalı sunuş yazısıdır. Yazıda Kudüs meselesinin sadece Filistin davasına indirgenmesi eleştirilirken İslam dünyası için önemi vurgulanır. Kudüs, kralların ve peygamberlerin şehridir. Tarih boyunca kralların uğruna savaştıkları şehir olmuş, Müslümanlar ile Haçlılar arasında yüzyıllar süren mücadelelere sahne olmuştur. Mücadelenin sonunda Osmanlıların hâkimiyetine geçen şehir barışın en uzun çağını da bu dönemde yaşamıştır. Kudüs Müslümanlar için bir davanın adıdır. Müslümanların ilk kiblesidir. Şairler için ise “kutsallık, simge ve imge”dir. “*Kudüs hem davadır. Hem manadır.*” (S., 1996, s. 2)

Sayının ikinci yazısı olan Ali Haydar Haksal imzalı diğer metinde ise Müslümanlar için Kudüs’ün anlam ve önemine dair bir deneme yer alır. Yine “Kudüs-ü Şerif” başlıklı bu yazıda tarihin her döneminde insanlığın çekim merkezi olmuş kent ile ilgili yazarın şahsi kanaatlerine yer verilir. Haksal’a göre Âdem Aleyhisselam’ın hamuru Kudüs toprağı ile yoğrulmuş, oğulları Habil ile Kabil bu topraklarda dövüşmüş

³ Bakara Suresi 286. ayeti. Meali: “Sen Mevlâmızsın bizim. Artık kâfirler güruhuna karşı da bize yardım et.”

ve ilk insan kanı bu topraklarda akmış, Nuh peygamberin gemisi tufanla burada buluşmuş olmalıdır. Bir düş, bir masal gibi olsa da bu duyguyla yetiştiğini ve buna inandığını söyleyen Haksal, bu yönüyle Kudüs'ü İslam tarihinin de başlangıcına oturtur. Ona göre bütün peygamberler bu topraklardan gelip geçmiş, Miraç hadisesi dolayısıyla fizikötesi âlem burada duyumsanmıştır. Bu açıdan Kudüs insanlık tarihi boyunca insanlığın çekim merkezidir. Yahudiler için iki bin yıllık özlemin ifadesi olması ise tarihin karanlık bir yüzüdür (Haksal, 1996, s. 5-6). Yazarın derginin ilerleyen sayfalarında karşımıza çıkan ikinci yazısı ise “Ah Kudüs” başlığını taşımaktadır. İlk yazıya nazaran daha nesnel bir nitelik taşıyan ve hacmi ile diğer metinlerden ayrılan yazıyı makale olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Makale, Kudüs'ü anlatılarının merkezine koyan Batılı gezginlerin eserlerinden bahseden geniş bir giriş paragrafından sonra Chateaubriand'ın *Şehitlerle Yolculuk* isimli eserine odaklanırken; yazar, Chateaubriand'ın metninde geçen kimi ifadelerle tarihsel bakımdan itirazlarını dile getirir (Haksal, 1996, s. 18-25). Ali Haydar Haksal, sayı içerisinde yer alan dört yazı ve diğer sayılarda da görünen metinleri ile *Yedi İklim* dergisinde en çok yazısı yayımlanan isim olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴

Ali Günvar'ın objektif verilerden ziyade kendi düşüncelerinden hareketle bir deneme rahatlığıyla kaleme aldığı “Batı Dünyasının Orta-Doğu Üzerindeki Israrı Ya Da Bitmeyen Karmaşa” başlıklı yazısı da Kudüs'ün önemine odaklanan bir yazıdır. Günvar'a göre Akdeniz'in batısında yer alan devletler bu toprakları ele geçirmek istemiştir. Bu ilginin sebebi zahirde petrol ya da bölgenin diğer zenginlikleri gibi görünse de hakikatte Batı asla anlayamadığı ledünnü ilme, kültüre sahip olmak için bu toprakları elde etmek istemektedir (Günvar, 1996: s. 9-10).

Sayının buraya kadar olan yazıları daha çok deneme mahiyetinde ve duyguya odaklanan yazılar olarak karşımıza çıkar. Bekir Karlığa'nın “Kudüs Yollarında I” ismini taşıyan gezi yazısı ise güncel bir Kudüs imgesi ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Karlığa, Yahudiler için çölün ortasında son teknolojiler ile donatılmış modern yerleşim alanları inşa eden İsrail'in Filistinlileri sefaletle mahkûm edişini üzüntü ile gözlemlerken, diğer taraftan da uzun yıllar vatanından ayrı kalmış bir insanın yıllar sonra vatanına kavuşmasına benzer bir sevinci ruhunda duyduğunu ifade eder. Yazar, Mekke ve Medine'den sonra İslam'ın en mukaddes beldesi olan ve yüzyılın başında Osmanlı'nın elinden çıkmış bu topraklarda vatanından ayrı kalmış biri gibi gezerken İngilizlerin oyunlarını hatırlar. Gezdiği yerlerdeki tarihî yapılara belleğindeki hikâyeler eşlik eder ve bütün bir İslam coğrafyasını tek bir vatan ve gelmiş geçmiş bütün Müslümanları tek bir ümmet olarak görerek Mescid-i Aksa'da namazını eda eder. Yazar, Filistin her ne kadar emperyalistlerin tuzağına düşerek Osmanlıya sırt çevirmiş olsa da, bölgenin Türkiye'yi Osmanlı'nın bir devamı olarak gördüğünü söyler (Karlığa, 1996, s. 12-14).

Dergide meseleyi nesnel bir bakış açısıyla ele alan makalelerden biri de Saim Yılmaz'a aittir. Yılmaz'ın Müslümanlar nezdinde Kudüs'ün önemini, İslam kaynaklarında nasıl yer aldığını aktardığı yazısı meseleyi sadece dinî cepheden ele alan yaklaşımlardan farklı olarak bölgenin jeopolitik ve ekonomik değerini de göz önünde bulunduran bir değerlendirme sunmaktadır (Yılmaz, 1996, s. 32-37).

Sayıda ayrıca Ali Göçer'in, Nuri Pakdil'in Kudüs algısına dair bir denemesi (Göçer, 1996, s. 16), Veysel Akdoğan'ın çevirisi ile aktarılan Selahattin Eyyubi'nin Kudüs'ü fethinin ardından okunan ilk hutbe (Akdoğan, 1996, s. 28-31), Ahmet Murat'ın Kürşat Demirci ile gerçekleştirdiği bir söyleşi (1996, s. 46-47), M. Lutfullah Karaman'ın Siyonizmin “Sion” olarak adlandırdığı Kudüs üzerinde hak iddia etmesinin hukuksuzluğu ve tarihsel olarak yanlışlığı üzerine makalesi (1996, s. 48-53), A. Kara çevirisi ile verilen

⁴ Ali Haydar Haksal'ın diğer sayılarda da yer alan makalelerine örnek olarak şunlar verilebilir: Zeytindağı'ndan Bir Bakış. *Yedi İklim*. S. 75-76. s. 56,62; Semitizm-Masonluk-Milliyetçilik. *Yedi İklim*. S. 75-76. s. 79-81; Bir Fotoğraf Altı. *Yedi İklim*. S. 75-76. s. 126-127; İsa'nın Gezdiği Yerler. S. 93. s. 60-62; Yüreğim Ateştopu. S. 146. s. 8-10 vd.

Filistin şiiri üzerine bir konuşma (1996, s. 63-78), bölgenin İsrail hakimiyetine girmesinin yolunu açan Balfour Bildirisi ve sonrasında yaşananların aktarıldığı, Aykut Kazancıgil çevirisi ile okurla buluşan sayının en uzun makalesi (1996, s. 82-121) ile Ahmet Demirel'in Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde Kudüs'ü anlatan bölümü (1996, s. 122-125) aktardığı yazısı da yer almaktadır. Başta da belirttiğimiz gibi, derginin bu dosyası Kudüs temalı yazılar açısından *Yedi İklim*'i diğer dergilerden ayrı değerlendirmemizi gerekli kılan bir yoğunluğa sahiptir. Ancak yazıların sadece bu sayı ile sınırlı kalmadığını, Kudüs'ün 2000'li yıllarda tekrar derginin sayfalarında görüldüğünü de belirtmek gerekir. Mehmet Kurtuluş'un Kudüs'ü Bosna, Afganistan, Çeçenya gibi şehirlerle aynı çizgide buluşturan denemesi (2008, s. 63), Yusuf S. Müftüoğlu ve Ömer Rıza Doğrul'un denemeleri (2000, s. 59, 61), Ali Haydar Haksal'ın Renan'ın *İsa'nın Hayatı* isimli kitabı dolayısıyla yazdığı Kudüs değerlendirmeleri (2012, s. 46-56) örnek olarak sıralanabilir.

Yeri geldikçe vurgulamaya çalıştığımız gibi, bahsi geçen yazıların önceki dönemlere ve dergilere kıyasla tematik ve söylemsel düzeyde farklı bir perspektife sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Propaganda dilinden uzak, daha gerçekçi bir söylemle ele alınan yazıların itici gücünü ise İsrail'in bu bölgedeki uygulamalarının hukuksuzluğundan aldığı bir tespit olarak kaydedilebilir.

Sonuç ve değerlendirme

Politik-aktüel bir mesele olarak Kudüs'ün *Yedi İklim* dergisindeki ele alınış biçimini incelediğimiz bu yazıda derginin diğer dergiler içerisinde yazı ve şiir yoğunluğu bakımından ön plana çıktığını belirtmiştik. Bu yönüyle derginin Kudüs "dava"sının sözcülüğünü üstlendiği, vicdani bir yükü ve Müslüman olmanın bilinci ile meseleye baktığı görülür. Bu içten ve samimi duruşu derginin yayın politikasının bir gereği olarak okumak mümkündür. Ancak bunu yaparken takındığı tavır ve söylem biçimi, dergiyi kendisinden önceki yahut çağdaşı diğer dergilerden ayrı değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. *Edebiyat, Maveria, Vahdet, Müslüman Genç, Haksöz* gibi dergilerle mukayese edildiğinde derginin makale ve röportajlarda objektif bir çizgiyi takip etme gayreti içinde olduğu, popülist söylemlerden uzak durduğu, öfke dili yerine daha mutedil bir üslupla meseleyi ele aldığı rahatlıkla görülür. Üslupta tercih edilen bu çizgiyi dergi yazarlarının meseleyi ele alırken kullandığı "öteki" dilinde de görmek mümkündür. Kendisinden önce gelen dergilerden farklı olarak, meselenin diğer ucundaki yer alan Yahudi halkını ve İsrail Devleti'ni daha örtük bir imge ile ele alan yazılarda öfkeden çok haklılık duygusu sezdirilir; kimliksizleştirilen yeni öteki imgesi haksızlık, adaletsizlik, zulüm gibi kavramlarla tekrar örülerek bu dünyada zalimlere karşı yürütülen mücadelenin sembolü haline gelir. Daha önce de vurguladığımız gibi, bu çalışma sınırları dahilinde her ne kadar Kudüs'ü merkeze alan bir okuma yapılmış olsa da derginin coğrafya farkı gözetmeksizin tüm Müslümanlara aynı hassasiyetle yaklaştığı kaydedilmelidir. Bu noktada Kudüs de İslam birliğinin sembolü olarak değer kazanır.

Yedi İklim dergisindeki şiirlere bakıldığında, çeviri yoluyla aktarılan Kudüs şiirlerinin ve tanıtılan Filistinli şairlerin Kudüs'e ve onun etrafında gelişen imgeye içeriden bir bakış açısı sundukları görülür. Vatan hasretinin ana tema olarak yer aldığı bu şiirlerde duygu ön plandadır. Dergide yer alan diğer şiirlerde ise 1980'lerden sonra mevcut siyasal atmosferin ve edebî geleneğin sevkiyle daha bireysel bir duyuşla içe yönelen, imge ağırlıklı ve kapalı bir anlatımı benimseyen modern şiirin örnekleri olan şiirler karşımıza çıkar. Bu bakımdan her ne kadar bir tema izleğinde ve toplumsal yönü olan bir değeri işlese de imge yükü yoğun, ilk etapta anlaşılması güç, bununla beraber güdümlü olmayan şiirlerle karşılaşılır. Şairlerin sanatçı hassasiyeti ile meseleye eğildiği, Müslümanların kolektif duyarlılığına bağlı olmakla birlikte kendi seslerini kaybetmedikleri görülür. Bu açıdan idealize edilmiş uzak bir romantizmden çok Kudüs meselesi ile hem-hâl olmuş bir duygu durumu sezilir. Öte yandan, şiirlerin tematik yönleri ile de

güçlü şiirler olduğu belirtilmelidir. Dikkatin yoğunlaştığı çocuklar sadece zulme uğramış yönleri ile, saf bir mağduriyetle sunulmaz. Daha boyutlu bir çocuk imgesi çizilir. Bu imgeye göre Filistin davasının içine doğmuş çocuk aynı zamanda bu fikir ile yoğrulmuştur. Bu yüzden tüm kayıplara ve acılara rağmen elindeki taşı saklı tutar. Göklerden gelecek yardım ve kendisine vadedilen öte dünya ile tesellisi ile güçlenir. Bir başka yönüyle de, çocuğun sunumunun estetize edilmiş bir gerçeklikle imgelendiği görülür. Şiirlerde aynı mağduriyetin öznesi olan yaşlılardan, kadınlardan yahut bütün olarak insanlardan daha fazla olarak ön plana çıkarılan çocuk imgesine yönelik bu tasarrufun tümünden anlamsız olduğu da düşünülemez. Saflığın, günahsızlığın ve masumiyetin sembolü olan çocukların seçimi aynı zamanda yürütülen mücadelenin saflığı ve haklılığı ile ilişkilendirilmek istenmiştir. Derginin 2000'lerden sonraki sayılarında da aynı duruşun ve estetik tercihlerin devam ettiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Akdoğan, V. (1996). Kurtuluş Sonrası Mescid-i Aksa'da Okunan İlk Hutbe. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Amstrong, K. (2022). Kutsal Mekân: Kudüs'ün Kutsiyeti. Çev. Merve Eren Burhankulu. *Hece*. S. 306-307-308.
- Arslanbezer, H. (1996). Lâl Musa. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Asiltürk, B. (2006). 1980 Kuşağı'nda İmgeci Şiirin Öncüleri. *Hece*. S. 120. s. 89-93
- Aykanat, İ. (2008). Bir Mağlup Dudağından. *Yedi İklim*. S. 219.
- Bayraktar, O. (1987). Aydın ve Aydın. *Yedi İklim*. S. 1.
- Bedir, A. (2003). Bir Yazarın Karasevdası: Kudüs. *Hece*. S. 85.
- Çavuş, N. (2003). Kudüs. *Yedi İklim*. S. 158.
- Demir, İ. (1996). Kudüs. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Demirel, A. (1996). Evliya Çelebi'den Seçmeler. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Demirtaş, R. (2002). Çimenler Kudüs'ü Nisan. *Yedi İklim*. S. 146.
- Derviş, M. (1996). Umutsuzluk. Çev. Ahmet Kâzım Ürün. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Derviş, M. (1996). Mendiller. Çev. Ahmet Kâzım Ürün. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Doğrul, Ö. R. (2000). Kudüs. *Yedi İklim*. S. 128.
- Durman, N. (2001). Çocuk Vuruldu. *Yedi İklim*. S. 130.
- Engüllü, S. (2003). Duy Çılgılığını Yüreğimin. *Yedi İklim*. S. 159-160-161.
- Geçikli, R. M. (2016). 1931 Kudüs-İslam Kongresi ve Türkiye'nin Kongreye Yaklaşımı. *History Studies*. Volume 8, Issue 4.
- Göçer, A. (1996). Kudüs'ü Düşünme Saati. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Göçer, A. (1996). Kudüs Gölgesi. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Günvar, A. (1996). Batı Dünyasının Orta-Doğu Üzerindeki Israrı Ya Da Bitmeyen Karmaşa. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Haksal, A. H. (1996). Ah Kudüs. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Haksal, A. H. (1996). Kudüs-ü Şerif. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Haksal, A. H. (1996). Zeytindağı'ndan Bir Bakış. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Haksal, A. H. (1996). Semitizm-Masonluk-Milliyetçilik. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Haksal, A. H. (1996). Bir Fotoğraf Altı. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Haksal, A. H. (1997). İsa'nın Gezdiği Yerler. *Yedi İklim*. S. 93.

- Haksal, A. H. (2002). Yüreğim Ateştopu. *Yedi İklim*. S. 146.
- Haksal, A. H. (2012). Renan, Hz. İsa ve Kudüs. *Yedi İklim*. S. 262.
- John, R. (1996). Balfour Bildirisi'nin Ardından Birinci Dünya Savaşı Sırasında İngiltere'nin Lord Rothchild'e Vaadi. Çev. Aykut Kazancıgil. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Kara, A. (1996). Filistin Şiiri-Dr. Abdülhüseyin Ferzâd'la Meliha Şem'dânî'nin yaptığı konuşma. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Karlığa, B. (1996). Kudüs Yollarında I. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Kemiksiz, N. N. (2016). Filistin Sorunu. *Akademik ORTA DOĞU*. C. 11. S. 1.
- Kurtoğlu, M. (2008). Şehir Şiir ve Savaş. *Yedi İklim*. S. 220.
- Karaman, M. L. (1996). Tarihin Çarpık Bir Biçimde Yazılımının Kutsal Topraklar (Filistin ve Kudüs) Üzerindeki Örneği: İsrail'in Doğuşu ve Gelişmesi. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Kara, A. (Çev.), Filistin şiiri Dr. Abdülhüseyin Ferzâd'la Meliha Şem'dânî'nin Yaptığı Bir Konuşma. S. 75-76.
- Kaya, M. (2017). *Atatürk Dönemi Magazin Dergiciliği ve Sosyo Kültürel Dönüşümdeki Yeri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Korkmaz, R; Özcan, T. (2007). 1950 Sonrası. *Türk Edebiyatı Tarihi 4*. İstanbul: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Menteş, M. (1996). Enkazdaki Haylaz Göz. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Murat, A. (1996). Dr. Kürşat Demirci ile Söyleşi. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Müftüoğlu, Y. S. (2000). Kudüs... ey Kudüs. *Yedi İklim*. S. 128.
- N. A. (1994). Oyumuz Edebiyattan Yana. *Yedi İklim*. S. 51.
- Orhanoğlu, H. (2021). *İmgeler Atlası*. İstanbul: Ketebe Yay.
- S. H. (1996). Kudüs-ü Şerif. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Tecimen, M. H. (2012). Ey Kudüs Ey. *Yedi İklim*. S. 266.
- Ünlü, S. (1996). Kudüs'te Sabah Namazı. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Ürün, A. K. (1996). Bir Filistin Şairi Mahmud Derviş. *Yedi İklim*. S. 75-76.
- Yılmaz, S. (1996). İslâm Tarihinde Kudüs. *Yedi İklim*. S. 75-76.